

AMBRUS LAJOS

Kert-ember monológja

Inczédy Péter barátom emlékére

Szülőföld-elhagyó vagyok. Ugyan nem jutottam tovább az országhatárnál – de azért ölég messze. Szegény anyám, amikor az egyetem végeztével alaposabban a térképre pillantott, csupán annyit mondott: *Szombathely?! Hisz annál már nincs is messzebb...*

Így történt, hogy dél-alföldi szülővárosomat, a kies *Gyulát* 1978-ban elhagytam.

Pedig itt éltem, vagy inkább eszmélkedtem; Szegeden középiskolában és pár év csúszással a bölcsészkaron is, de a dél-alföldi kis- és nagyvárosi tájgénuszok lényegében hasonlóak. Nagy távlatok, nagy aszályok, mélyfekete sarak, hosszú telek, széles gabonátlák és kukoricaföldek, mindenféle nagy rónák, „*Isten homloka*”, ahogy Petőfi mondja; száraz, szikes puszták, legelők, járhatatlan utak, fogyó tanyavilág. És itt-ott eltűnő lápok és gátak közé szorított természetes vizek (hol van már a régi, csudás ártéri vízivilág?), ennek ellenére mégis súlyos árvizek; a Fekete- és Fehér-Körösök '70-es árvize a maradék tanyavilágot is romba dönti. S ezek a nagy vízjárások nem csekély következménnyel járnak; 1970 után eltűnnek a tanyák a Körösök árteréből, és sosem kapnak újjáépítési engedélyt. A korábbi nagy vizekről is hasonló kíméletlen látványt emlegetnek a forások – az „1845-iki árvíznek következménye lőn, hogy a belvárost és az újvárost elválasztó Kis-Körözt eltöltötték, az 1855-ikinek pedig, hogy a Fehér-Körözt a városból kivezették; továbbá az, hogy az elszegényedett város, részben emiatt sem tett eléggé kedvező ajánlatot az arad-szolnoki vasútra, így azt elvesztette. Csak 1871-ben épített itt állomást a volt alföld-fiumei vasút.”

Szülővárosom iskoláskoromban, az ötvenes évek végén-hatvanasok első felében ki tudja, hányadik újraeszmélését élte – bár látszólag alig mozdult valami, de a város valahogy önerőből mászott ki az ötvenes évek és hatvanasok eleji mélydepresszióból és mentális összeomlásából. A két háború közti polgárműlt büntetésül Rákosi már korábban elvette tőle a megyeszékhelyi címet, és Békéscsabára tette át (néhány nagyobb megyei intézménye azért maradt), majd jött '56 – és ami utána következik.

Komor, reménytelen idők, de valahogy mégis, e kora kádári idők depri-máló klímája ellenére a városi öntudat és lokális összefogás, apró individuális lázongások génuszaként külön-külön ugyan, de valahogy mégiscsak fölcsillant. Fürdőépítés, várszínház, parkosítások, mérsékelt lakótelep-építések és viszonylag békén meghagyott városrészek. Persze ez sem fenéig tejfől: a boldog emlékü *Banner* tanár úr a városátalakítás ellen tett világos és szakszerű kifogásait 146 polgár aláírásával együtt a *Magyar Nemzet* lehozta, amiből szép kis, megfigyelésekkel súlyosbított botrány kerekedett a hetvenes évek elején.

De a túlélésre és az életerő diadalára mindig akadt néhány mámorítóan alkalmas sorminta: legismertebbek tán a török kiverése utáni felszabadulás

pillanatai – amikor az egyesített, pár évtizednyi kuruc–labanc–rác fosztogatás, rablóháborúskodás és terrortámadások után Gyulán a középkori oppidumból mindössze egyetlen épület maradt meg. Az ispotály és fürdő épülete – monostorok, templomok, egyházak, oskolák, kastélyok, udvarházak, lakóházak mind leomlottak; velük együtt veszett a szerény, vagy ki tudja, olykor a nyugatival is felérő alföldi román és a gótikus architektúra. Egy olyan város pusztult el végvári erődjével, palánkrendszerével egyetemben, amely stratégiai pozíciójával, vízhálózatával, különleges lagúnáival és csónakközlekedésével az itt megfordult, az iszlám birodalmat bebarangoló török utazó Evila cselebit az itáliai Velencére emlékeztette. Ennek megfelelően a város 1715-ben csupán 145 (!) lelket számlált – s ha a sötét világkászról és mindent elborító univerzális lét-lerablás örök művészetéről valakinek hiányos ismeretei akadnának, olvassa el Weöres Sándor zseniális *A kétfejű fenevad* című darabját. A csekély számú visszatérő családok mindenesetre a sziget egyetlen épen maradt épületének tövében üldögéltek, a romok közt, és üregi nyulakra vadásztak, mert még a rendesebb vadak is elkerülték a lepusztult vidéket. „Hollóidő.”

De a város újra felépült és megint benépesült; a későbbi árvizek és a súlyos pestisjárványok ellenére is.

Hogy aztán az 1801-es nagy tűzvész nyolcvanhat év múltán 3-4 óra alatt megint „hamuba fektesse”. „600 és egynehány telek minden épületjeikkel együtt” – eltűnt. Epusztult „a' róm, kath. és a' reform. templom és parochia, az oskolák, az óhitűek' temploma, oskolája, az uraság' 's vármegye háza megégett. A' harangok is, kivéven a' reformatusoknak egy harangját, mind elolvadtak”, sorolja egy korabeli krónikaíró. Viszont az egyesült magyar és német igazgatású megyei városnak 1890-re már tekintélyes számú, 20 388 lakosa lett (igaz, ezzel is csak a 25-ik az alföldi városok sorában) – 1910-re már 24 284 fő; és változatlanul Békés vármegye székhelye. Burjánzó létezésének eleven dokumentumaként jelentős hetipiaccokkal és négy nagy országos vásárral, melynek különleges, végképp eltűnő vidéki életével a hatvanas évek legelején, az utolsó pillanatokban még én is találkoztam.

Nagyapám akkor elvitt a lóvásártérre, ahol elképesztő látványként megszámlálhatatlan lábasjóság fogadott. Akkor nem tudtam, hogy mindez csupán sílány és romlott visszfénye az elképzelhetetlen és gazdag múltnak: a szabad magyar állattartás utolsó felvillanásának idejét írtuk. Most eszembe is jut az akkoriban mindennapos, szinte szakrális családi szokásrend: ha öregapám valamelyik rokonát vagy barátját látogatta, az udvarra betérve, télen és nyáron, ha fűjt, ha szakadt, egyenesen a jóságokat vették szemügyre; megtárgyalva a tartás és takarmányozás ügyes-bajos feladatait, és csak utána kanyarodtak be a nagyházba.

A dualizmus kori, úgynevezett Pál-napi országos vásár (január) leginkább gigantikus méretű sertésfelhajtásáról volt közismert – olvasom, hogy rendszeresen az egész Tiszántúlról, Erdélyországból, Bihar, Arad, Békés, Csanád, Heves megyékből, a Bánságból hajtották ide a sertéseket. A vevők Bécs, Pest, Pozsony, Győr, Sopron, Szeged, Vác, Veszprém, Érsekújvár, Kecskemét, Kőrös, Cegléd, Szolnok kereskedői és hízalói voltak; egy-egy rendes felhajtás során, írják a vásári jelentések, 100-110 ezer darab sertés érkezett Gyulára. Egytől egyig lábön idehajtva.

Mai szemnek elképzelhetetlen vásári látvány: legalább 100 ezer odahajtott disznósereglet, mellette még 60 ezer marha és legalább 15 ezer ló – a többi lábasjóságot nem is nagyon részletezik az összeírók; a nagy debreceni vásár, de sok európai vásár sem közelítette meg a gyulait. És persze ott vonulgatnak, adnak-vesznek, alkudoznak anyai rokonaim is, a kiterjedt, sokgyermekes rokonság, főként az Újvárosból, ahol a reformátusok ősi lakhelye

van, de a tanyákról is. Az egy hétig tartó vásáron így ott is van mindenki: földesúr, kereskedő, iparos, városi polgár, hivatalnok és újságszerkesztő; a laci-konyhákon a fénykorokban legalább tíz-tizenöt banda húzta.

S a városban megjelenik a városi civiltársadalom és az értelmiséget adó polgárság; lapokkal, helyi könyvkiadással, később majd színházzal. A prosperálás végén viszont ott komorul maga Trianon. Bár Békés-Gyula szinte a királyi Magyarország mértani középpontjában fekszik (Szarvason volt a régi Magyarország centruma, de az is csak 60 kilométer innét) – ám váratlanul a trianoni Magyarország határán találja magát. Egy megcsonkított országban – annak is a perifériáján. De még örülhet, hogy geopolitikai megfontolásokból szerencsére nem került a Pozsony–Komárom–Kassa–Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad–Szabadka–Lendva–Sopron elcsatolt városfűzér keserű sorsára.

Ugyan a város határában húzták meg a határt – de maradt. És sokan érkeznek ide menekülők – így apai nagyszüleim is a felföldi Bazinból és Zsigárdról. (Bazinból, ebből a régi királyi civitasból települ Gyulára Stéberl András hentesmester is, aki a két háború közti legjelentősebb gyulai produkciót hajtja végre: „feltalálja” a gyulai kolbászt, és európai hírűvé teszi.) Kezdődhet minden előről – a két hábotú közti Magyarország összes bajával (elmaradt földreform, választójog stb.) és sikereivel (gazdasági stabilizáció, visszacsatolások). A második világháborút és az ország megszállását nagyobb közelharcok nélkül éli át, de több mint 500 gyulai német polgárt bevonóznak és a Gulág szigetvilágba szállítanak – hogy előbb a földosztás, majd Rákosi jöjjön.

S ha még akadt polgári hagyomány, azt is üldözőbe veszik – márpedig a városra érezhetően ráragadt a megyei intézményi igazgatás „polgári” életformája és mentalitása is (ennek formáival gyerekkoromban gyakran találkoztam), a főispáni és hivatalnoki kar, orvosok, mérnökök, gimnáziumi tanárok, egyéb értelmiségiek, polgárosodó iparosság és nagygazdák, de nagyszámú szegényparasztság is.

Öregapámnak maradt egy kis holdnyi szőlőskertje az *Ökörjárás* nevű dűlőben, a Fehér-Körös mellett, ahová családjával és rokonságával járt szőlőt és gyümölcsöt termelni: bort készített; a jobb, piacos gyümölcsöt, így az ízharmóniában verhetetlen Pándy-meggyet a hetipiacra hordtuk, amelyet nagyanyám kiért a vásárlóknak. Nem kell fintorogni: azóta tudom, hogy a szőlőkapálás, különösen a kánikulában jó szárazra rögzösödött feketeföldön mily nemes tevékenység; rettenetesen utáltam; különösen, hogy barátaim vidáman fürdöztek a strandon vagy a Körösök összefolyásánál, a Szanazugban. De a kirótt szünidei pernzumot el kellett végezni (a rokonság dolgozott), viszont üldögélhettem a hatalmas cseresznyefán vagy a tölgyfaméretű Batul amlafa lombjai közt, s az volt a paradicsom. Mint különbejáratú természeti álom és „beavató” utazás növényekbe, gyümölcsökbe, bogarakba, madárvilágba, a természeti létezés kanyargós, titokzatos ösvényeibe.

És volt még egy kert – Kelemen sógor tanyája az Aranyági-dűlőben, a Bodoky-major mellett; az is igazi mélység. Sógor bátyánk száműzött volt (csendőrtiszt), aki állás, lakás és nyugdíj nélkül maradt, de tiszta lelkiismerettel. A legsötétebb időkben néhány családot megmentett ugyan, de sorsát nem kerülhette. Még harminc évet élt kinn a tanyán, változó kedéllyel ugyan, de gyümölcsöt termelt, s közben verseket írt kedvenc fáihoz, a Batul almához és a Húsvéti rozmaringhoz. És miniatűr mintagazdasága volt; piacoztak, egyetlen jövedelmük onnét származott; a tanyán se villany, se út, se egyéb luxus; gabonaföldek nélkül legföljebb aprójószágot tarthattak.

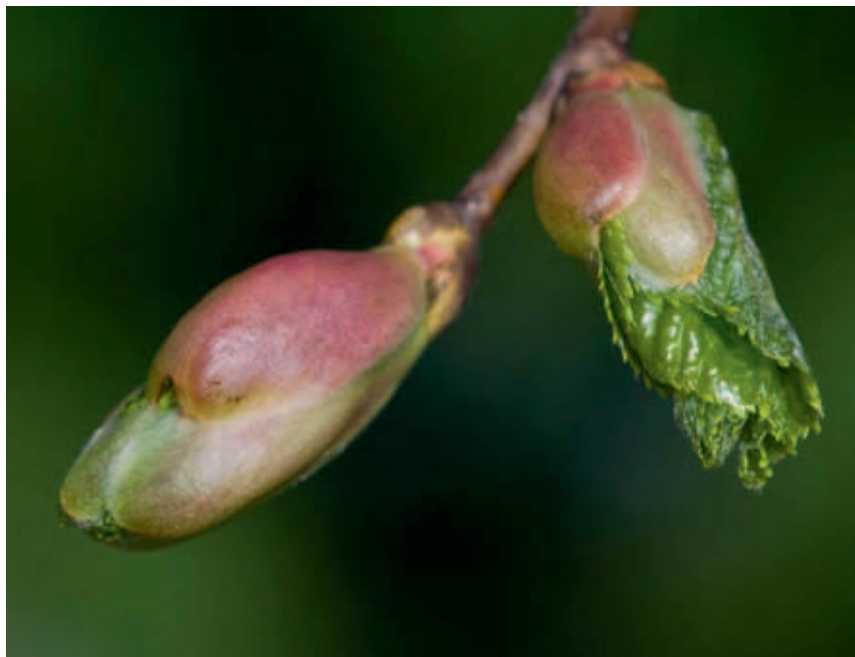
És aztán majd a szülőföldről elszakadva, Szombathelyen át a Kemenesaljára, Berzsényi szülőfalujába érkezve, s ott egy öreg, oszloptornácós kismemesi házat lepusztultan megvásárolva éppen ilyen kertet képzeltem magamnak. Előbb csak gyümölcsöst: ültessenek Batult, Nemes Sóvárit, Tükörmát, mint öregapám tiszántúli kertjében.

Leginkább a Maros medencéjéből elszármazott különleges nevű Batult óhajtottam volna – amely minden talajban otthonos, tehát még az Alföldön is. S amelynek gyümölcse közép nagyságú, szabályos lapított gömb alakú; bőre finom, fényes. Alapszíne fehér, mely szalmasárgába megy át, napos oldalán vöröses pettyekkel. Húsa fehér, finom, vajszerűen olvadó; igen bő leve üdítően kellemes savanykás-cukros ízű. Persze nem jutottam hozzá: Batult sehol, semmilyen árudában nem lehetett „vásárolni”. Eltűnt, nyomtalanul kiveszett, mintha nem a Kárpát-medence talán legjobb almafajtája volna. (Bár újabban már itt-ott elérhető, a Tündérmozgalom révén is, melynek egyik alapítója vagyok; Kovács Gyula barátom legalább hat-nyolc tájváltoztatát őriz és szaporítja is. Nekem is van belőle; oltóvesszőt én is adok bárkinek.) A szőlő akkor nem érdekelt: midőn megvettük a házat Egyházashetyén, a portával együtt járt volna egy „hegy” is (szőlő és pince) a Kis-Somlón, ám harmincévesen a gyulai kapálás feledhetetlen pillanataira emlékezve a szíves kínálást azonnal elhárítottam. Hogy aztán alig egy évtized múlva szőlőt, majd szőlőterületeket vásárolgassak (olykor aranyáron) a Hegyes-Kis-Somlón; merő honszerelemből, és hogy később még András öcsém is csatlakozzon az örült „projekthez”, de ő legalább szakember.

És innét, valódi kerttulajdonosként minden más dimenziót kap, így a „szülőföld” fogalma is. Inkább csak a „föld” marad meg belőle – hogy újra és egyre mélyebben átérezzük a föld ízét és a bazalt ízét. A fű jellemét, a fa természetét. Hogy közel juthassak hozzá – hogy megértsek meteorológiát, geológiát, pomológiát és oenológiát. Biológiát és nehéz vegytant. Vagy éppen a Furmintot és Juhfarkot, ezeket a nagyszerű szőlőket, amelyekből több ezer tőkét ültettem már – s hogy ezzel szinkronban lassan megtanulhassam az idő helyes kezelését is. A lassú önformálás ajándékát, amely érteni engedi a tágasság dimenzióit is. S amely legelőször is beszünteti a föld kizsigelését, mert sosem pénzautomatát lát benne – ahogyan menekülést vagy „sziget-utópiát” sem. De megtaníthasson talán a legfontosabbra – a patriarchális derűre, amelyre a Nagy Létromlások idején, melyben most élünk, oly nagy szükség volna.

S hogy mindez nem „szülőföld”?

De bizony, úgy szeretem a Kemenesalját, hogy nem felejthetem szülővárosomat, Gyulát. Vagyis a szülőföld felől érkeznenék a Kert-ember metaforájához – ahhoz az emberhez, aki nem hatalmas földrészek vándora, inkább csak szerényebb honi tájak érzékeny szívű Szindbádja. „Lelki vándor” szegénylegény, aki lét-ajánlatként magán-paradicsomot építget – talán a köz épülésére.

A gyenge levélrügy láthatatlan higanymozgása mértani szépségű levélrajzolatot ígér. Napról napra nő, változik, mint a bából kifejlődő lepke – lassú, megfontolt meneteléssel halad a jövő felé. Ő a Kert-ember soha nem fogyó reménye – mintha tudná, hogy a létezés nagy csatáiban mindig az győz, aki föladja saját énjét.

Minden kész: eljött a Nagy Pillanat, hogy teljes magasságában kinyújtózva és hódító szépségében adja oda magát. A lehető legtöbbet, elemi erejű szépségét és a legfinomabb szövetű lepedőt kínálja nászágyul – így csábítja a szem pillantását és röpködő bogarakat, méheket.

A Kert-ember lényege: élet és halál közt tervezett figyelmes munka.

Virágba borul a kert, gyümölcsöt hoz, ősszel pírját adja az idő. Télen tiszta formáját a hó formázza. Örök körforgásban: pusztuló gyümölcsössel és új telepítéssel. A Kert-ember hivatása, hogy értse a földet, és értelmezze a felhőket, a csillagos eget.

Pontos, hamvas és befejezett. Mint az isteni mű: szín és forma tökéletessége. Az élet erejének kerektségét zengi. Hogy kell-e ennél több? Aligha – bősége mellett íze, zamata, nektárja miatt a Kert-ember a legbüszkébb rá.

A fotókat Simon Attila készítette.